

UNIVERSITATEA DE ARTĂ ȘI DESIGN CLUJ-NAPOCA

TEZĂ DE DOCTORAT

STUDIUL ILUZIEI ÎN VIZUALUL CONTEMPORAN

**CERCETARE ASUPRA IMPLICAȚIILOR IMAGINII CA INSTRUMENT AL
EVOLUȚIEI SOCIALE**

REZUMAT

Doctorand: Maria Brudașcă

Coordonator științific: prof.univ.dr. Ioan Horvath-Bugnariu

Lucrarea de față urmărește studierea vizualității societății contemporane prin prisma implicațiilor pe care le-a avut imaginea în evoluția sistemelor sociale. În contextul ubicuității prezente a imaginii, generată de infiltrarea sa în din ce în ce mai multe sfere ale vieții cotidiene, este necesară identificarea unor legături între tendințele principale în utilizarea sa de-a lungul epocilor și dezvoltarea limbajului vizual contemporan.

Imaginea este un limbaj în propriii săi termeni, primul care apare în mod firesc în dezvoltarea cognitivă, permițând exteriorizarea conceptuală a unei experiențe pe un suport. De-a lungul epocilor, reprezentarea trasează parametrii relației omului cu propria experiență, legătura sa cu mediul, cu divinitatea, cu contextul social și cultural din care face parte, cu propriile-i producții.

Traicul în mediul urban contemporan presupune expunerea perpetuă la medii vizuale, ceea ce conduce la o enormă acumulare de date vizuale care pot genera, la rândul lor, un număr infinit de asocieri mentale. Influența șuvoiului neîntrerupt de material vizual poate fi simțită în rapiditatea cu care au loc aceste conexiuni între formă și semnificație. Este suficient un indiciu

minim, precum un corp de literă, o gamă cromatică, un stil compozițional, pentru ca privitorul să poată extrage o multitudine de informații ce se află în substratul imaginii – informații despre tipul unui eveniment, despre o categorie anume de produse, despre clasa socială sau media de vârstă cărora le sunt adresate, etc. Domenii precum economia, comunicarea, raporturile interumane și practicile sociale sunt în prezent mediate prin imagini, grație mediilor și tehnologiilor de producere, reproducere și difuzare ale acestora. Eficiența imaginii în organizarea socială capătă noi fațete și moduri de utilizare în epoca internetului și a tehnologiilor digitale.

Imaginea ca suport ce conține informații relevante pentru existența umană conduce la echivalența creată între stilul, sau mai bine spus estetica imaginii, și noțiunea de adevăr. Deși obiectului reprezentat îi lipsesc date esențiale ale realității sale fizice, imaginea are puterea de a fascina, influența și convinge prin intermediul suprafeței sale bidimensionale.

Avantajul limbajului vizual față de alte limbaje este tranzitivitatea sa în timp, datorată suportului material pe care este fixată reprezentarea. Această proprietate permite transmiterea cunoștințelor și evoluția socială prin îmbunătățirea perpetuă a unui model, ducând în timp la o cultură a acumulării liniare. Sistemul vizual pe care o epocă îl produce încриptează valori sociale și comportamentale; legătura dintre inovație și reprezentare funcționează în ambele sensuri. În anumite cazuri progresul (înțeles în sensul descifrării unui aspect al realității) este înregistrat și propagat prin intermediul imaginii, aceasta având la rândul său puterea de a provoca schimbări ale percepției umane asupra realității, precum în cazul fotografiei.

În prezent interacțiunea cu lumea presupune filtrarea acesteia prin prisma contactului anterior cu variantele sale create în mediul vizual; posibilitățile tehnice și simbolice ale acestuia sunt infinite, astfel imaginea obține o autonomie absolută față de orice referent real. Semnificația sa contemporană transcende rolul ce i s-a atribuit în epocile anterioare, acela de instrument al cunoașterii și explicării lumii naturale prin sinteza vizibilă a unor aspecte ale sale; în prezent producția de imagini se situează dincolo de referința la natural, creând un spațiu autonom al experienței.

Terenul de cercetare fiind extrem de vast, lucrarea se limitează la selectarea unor epoci din cadrul istoriei civilizației occidentale, aceasta fiind, de-a lungul întregii sale evoluții, civilizația al cărei progres cognitiv a utilizat imaginea într-o măsură mai mare decât orice altă

cultură. De-a lungul epocilor viziunea umană s-a orientat de la o percepție generală a lumii spre vizualizarea din ce în ce mai specializată a elementelor care o constituie, ducând la o cultură a exactității, care însă nu este capabilă de a comunica decât un adevăr parțial. În preocupările sale pentru imitație în scopul apropierii de realitate, imaginea a fost mereu subordonată unui scop; însă valoarea imaginii este diferită de cea a informației pe care o comportă, deoarece deși suportul său fizic rămâne neschimbat, sensul inițial are valoare doar în cadrul epocii care l-a produs, intrând în timp într-un proces de reinterpretare continuă. Mai mult decât atât, verosimilitatea, dincolo de redarea convingătoare a exteriorității lumii materiale, este rezultatul intenției creatorului său, la rândul lui condiționat de climatul cultural din care face parte și care validează acest tip de reprezentare.

Preocuparea pentru reprezentarea lumii în scopul cunoașterii ei este atât o tendință naturală cât și culturală. Primul capitol al lucrării studiază percepția umană, urmărind interacțiunea dintre procesul senzorial și cel cognitiv; miza acestei secțiuni a lucrării este de a demonstra ca invalidă ipoteza îndelung prezentă în mentalul occidental a sinelui cartezian. Ipoteza sinelui rațional, detașat de senzorialitate, care a condus în timp la noțiunea de observator neutru, fundament al gândirii științifice, este invalidată de cercetarea asupra mecanismului de funcționare al percepției. În urma reacției la stimulii vizuali proveniți din lumea exterioară, percepția umană, în calitatea sa de proces activ și dinamic, își mobilizează resursele cognitive apelând la memoria experiențelor anterioare pentru a impune un sens asupra celor percepute. Percepția reprezintă astfel o interacțiune perpetuă între observator și obiectul observației sale; acest proces implică atribuirea succesivă a înțelesurilor asupra perceptului pentru a îl găsi pe cel adecvat, în concordanță cu experiențele anterioare sedimentate în memorie, care suferă la rândul lor o reconfigurare la fiecare contact cu un nou stimul. Tendința spre echilibru și organizare este o proprietate a sistemelor naturale, percepția umană nefăcând excepție.

Văzul este prima cale de a lua contact cu realitatea exterioară care permite înmagazinarea datelor și extragerea unor concepte operaționale. Tendința naturală de organiza imaginile mentale în jurul unui concept și transpunerea acestora pe un suport exterior este studiată în cel de-al doilea capitol al lucrării, „Reprezentarea. Transpunerea și organizarea experienței”. Un exemplu relevant al continuității tendinței de organizare a percepției în reprezentare este imboldul de a desena al copiilor, provenit din nevoia acestora de a

conceptualiza și fixa experiențele avute, resimțite ca relevante. Reprezentările primitive sunt expresia necesității omului de a investi imaginea cu o intenție, pentru a îi conferi puterea de a acționa asupra elementului real care îi servește drept model. De la bun început imaginea este un mediator între om și lume, servind scopului de a apropia și apropria o parte din aceasta. Această tendință se află la originea dezvoltării tuturor formelor de limbaj vizual.

Reprezentarea este destinată comunicării detașate de creatorul său, astfel aceasta prezervă o intenție, fără a oferi însă indicii asupra contextului care a dus la crearea sa. Limbajul scris evoluează spre abstractizarea limbajelor vizuale precedente cu scopul reducerii efortului și prin aceasta, al eficientizării comunicării. Privind exemplul Greciei antice, evoluția acesteia este strâns legată de dezvoltarea alfabetului fonetic, cea mai operativă formă de încodare a limbajului descoperită și utilizată până la apariția limbajului digital. Progresul limbajului a permis dezvoltarea socială și culturală, apariția și transmiterea sistemelor de gândire filosofice. La fel de inovatoare este invenția tiparului în Renaștere, prima mecanizare a unei meserii, ce deschide drumul acumulării fără precedent a cunoștințelor pe suporturi mobile, anunțând începutul unui proces îndelungat de accesibilizare a informației.

Cel de-al treilea capitol al lucrării, „Istoria reprezentării – istoria deprinderilor perceptuale. Tendințe în utilizarea imaginii.” studiază condiția imaginii de instrument al organizării, stabilizării și evoluției existenței în comunități permanente, urmărind identificarea unor tendințe principale în utilizarea socială a acesteia, precum și corespondențele dintre formă și funcție. Evoluția mijloacelor tehnice de producție a imaginii are loc concomitent cu investirea acesteia cu funcții din ce în ce mai specializate.

În Egiptul antic imaginea era un instrument al puterii statale, iar puterea se folosește de un melanj de reprezentări umane și reprezentări ale divinității în scopul de a își proclama legitimitatea în raport cu eternitatea. În civilizația Greciei antice domină preocuparea pentru stabilirea unor norme estetice care exprimă valorile sistemului său de gândire ce plasează omul în centrul naturii.

Preocuparea pentru realism suferă o decădere în epocile în care doctrina creștină restricționează progresul umanist; reprezentarea se reîntoarce spre o formă de comunicare simbolică, care prin simplificarea mijloacelor tehnice mediază informația fără ca atenția să fie

captivată de suprafață. Aceste epoci intuiesc puterea imaginii de a fascina prin ea însăși, astfel încât încearcă să îi reducă atribuțiile vizuale, subordonând-o scopului de a întruchipa valori morale și coduri comportamentale.

Renașterea se reîntoarce la umanismul Greciei antice, preluând și dezvoltând preocupările estetice pentru identificarea unei formule convingătoare de a reda realitatea, în scopul enunțării unui adevăr general. Întoarcerea la imaginea realistă implică transformarea sa într-un instrument indispensabil progresului social și cultural al acelor secole și al celor ce le-au urmat.

Artistul este un traducător vizual al vremurilor, și pe măsură ce amprente diferitele personalități individuale s-au sedimentat într-un fond cultural comun, preocuparea pentru verosimilitatea imaginii devine pluristratificată, îmbinând redarea realității spațiului cu interesul sporit pentru redarea experienței personale a artistului.

Urmând acest filon, capitolul al patrulea urmărește procesul autonomizării artei ca domeniu distinct al cunoașterii realității. Artă se eliberează treptat de obligația de a se limita la subiecte dictate de structuri exterioare, cât și de datoria de a reda realitatea prin prisma imitației.

În Romantism, artă valorifică expresia individuală în contextul conștientizării propriului timp istoric, asumându-și funcția de critic social, pentru a putea constitui o mărturie relevantă a epocii din care face parte.

În perioada ascensiunii și instaurării burgheziei la începutul dezvoltării erei industriale, artă elaborează o ideologie proprie ce coincide în scopurile sale cu nou-apăruta ideologie socială și politică. Artă se eliberează de structurile anterioare ale sistemului artistic, limitate la un cerc restrâns de comanditari și academicieni; în acest context se formează o generație de artiști împreună cu un public provenit din rândul noilor clase sociale. Revoluția realistă, care propune urmărirea și transcrierea inovațiilor semnificative ale epocii dintr-o perspectivă critică este de scurtă durată; realismul, confiscat de burghezie prin instituționalizarea sa în academii, saloane și alte structuri oficiale, ajunge o artă mediocră a confirmării sociale.

Începuturile modernității artistice se află în curentul continuator al programului autocentrat al realismului, impresionismul, primit cu scepticism de către public și condamnat de către structurile oficiale. Influența aspectului temporal asupra experienței devine mai importantă decât obligația de a reda realitatea; din acel moment curentele artistice evoluează spre eliberarea mijloacelor de expresie plastică, căutările orientându-se spre posibilitatea acestora de a transmite sens prin ele însele.

Curentele avangardei conferă tabloului statutul unui obiect cu realitate proprie, adus la vizibilitate de impulsul creator individual și deschis interpretărilor privitorului. Pe această cale, arta, odată cu instalațiile *ready-made* ale lui Duchamp, face saltul decisiv spre postmodernitate prin punerea în discuție a legăturii dintre intervenția manuală și actul creației, devenind în schimb o entitate creatoare de contexte ce propun reinterpretarea simbolică a societății. Acest fenomen nu poate fi înstrăinat de abundența de imagini implicată în dezvoltarea societății de consum. De la preocuparea pentru realismul cel mai desăvârșit arta se îndepărtează de reprezentare, făcând trecerea de la cultura acumulării vizuale la o formă de expresie nepermanentă, întrutotul dependentă de dimensiunea temporală și circumstanțială a contextului pe care îl pune în discuție.

A cincea parte a lucrării studiază rolul imaginii în organizarea socială în contextul urbanizării accelerate ale începutului secolului XX. Alfabetul vizual al orașului este compus din semne universal descifrabile al căror rol este organizarea orașului, un spațiu al convivialității construite și, implicit, al unei proximități artificiale.

Originile abundenței și ubicuității prezente ale mediilor vizuale se află în evenimentele sociale de la începutul secolului XX, precum Primul Război Mondial, în care imaginea produsă în masă cu costuri reduse s-a dovedit a fi cea mai convingătoare și, în consecință, eficientă formă de comunicare mediată între stat și diverse categorii sociale. La fel ca și în cazul al reclamei, mesajul imaginii este încărcat cu semnificații sociale și se adresează adesea laturii emoționale a privitorului, pentru a suscita o reacție inițială și materializarea ulterioară a acesteia într-o acțiune.

Sistemul economic creat în jurul producției industriale este bazat pe creșterea continuă a productivității și pe extinderea limitelor pieței libere. Acest principiu de funcționare generează supraabundența de obiecte a căror proces de fabricare nu mai gravitează în jurul necesităților

reale, ci a unor necesități ce țin de relaționarea socială. Astfel ia naștere era economiei simbolice, în care calitățile concrete ale unui produs sunt subordonate sensului său social, dezirabilității sale, capacității de a fi folosit ca instrument al exprimării de sine. Acest proces este inseparabil de evoluția imaginii publicitare și a industriei vizuale, care generează neîntrerupt concepte sociale ce acompaniază produsele, alături de crearea condițiilor ideale pentru vizualizarea și consumul acestora. Scopul consumului neîntrerupt pe care se bazează economia simbolică este de a stabiliza o societate a cărei extindere geografică și culturală îi crește imprevizibilitatea. Racordarea la numitorul comun al consumului prin reacția uniformă la stimuli vizuali și la un anumit sistem de reprezentare este văzută ca necesară în cadrul sistemului economiei globale promovat de Occident.

Un factor important care a contribuit la puterea de persuasiune a imaginii în societatea modernă este apariția fotografiei, care a înlesnit, din pricina fidelității cu care redă realitatea, evoluția diverselor discipline științifice și sociale, deprinzând în același timp oamenii cu un nou set de deprinderi perceptuale și comportamentale. Statutul de dovadă al reprezentării devine incontestabil din pricina preciziei tehnice a aparatului de fotografiat, iar producția de imagini, un aspect firesc și, în prezent, aproape necesar al vieții sociale.

Ultima parte a cercetării se ocupă de evoluția mediilor vizuale în cadrul secolului XX. Pornind de la schimbările de perspectivă asupra reprezentării realității pe care le-a provocat apariția fotografiei – inclusiv decăderea realismului în artă – această secțiune urmărește să traseze câteva dintre cauzele credibilității de care se bucură imaginea fotografică, precum și implicațiile ce derivă din această atitudine, cu consecințele sale în dezvoltarea societății vizuale moderne. Accesibilitatea mediului, capacitatea de a produce un număr nelimitat de imagini pe un suport ce permite circulația lor în toată lumea a provocat o deschidere culturală și un apetit pentru diversitatea experienței ce nu aveau precedent. Eliberarea producției de imagini de necesitatea unei abilități tehnice proprii a transformat omul modern în producător de semne.

Filmul și televiziunea sunt consecințele firești ale evoluției tehnice a noului mediu. În cadrul cercetării este studiată influența pe care aceste medii o joacă din punct de vedere social și comportamental în cadrul modernității. Filmul reunește un mare număr de oameni în fața ecranului pe durata delimitată a unei experiențe vizuale împărtășite, ceea ce asigură implantarea unor deprinderi perceptuale și modele comportamentale în mod uniform. Televiziunea aduce o

schimbare la fel de semnificativă, prin inserarea unui dispozitiv vizual cu capacitate de difuziune continuă în mediul ambiant al locuinței, modificând activitățile, interacțiunile și comportamentul indivizilor în contextul cel mai intim. Premisele sunt astfel create pentru era digitală, apărută din necesitatea de a gestiona un sistem economic din ce în ce mai complex, și de a conecta membrii societății globale într-un mediu unic, ce oferă posibilitatea interacțiunii între toți participanții.

Mediul virtual este un mediu în toată puterea cuvântului – aparține realității și cu toate acestea este deosebit de ea, deoarece este capabil de a crea experiențe reale prin mijloacele vizuale de care dispune.

În era comunicării prin dispozitive digitale portabile accesibile prin interfața vizuală, comunicarea verbală sau scrisă devine insuficientă; dotarea aparatelor de comunicare cu posibilitatea de a capta, înregistra și difuza imagini ale realității, în conjuncție cu mentalitatea modernă a validării și exprimării sinelui prin imagine sunt motivele ce stau la baza prezentei comunicări vizuale cerută de socializarea din mediul virtual. Internetul este un spațiu al exprimării aparent democratice, sigure și anonime, ceea ce face ca o bună parte din interacțiunile umane să fie în prezent mediate prin acesta.

Fragmentarea identității în contemporaneitate este vizibilă în utilizarea avatarului, prin care utilizatorii aleg să exprime și să afișeze acele aspecte ale propriei persoane ce ar suscita din partea celorlalți reacția favorabilă de care aceștia au nevoie pentru a-și valida experiențele. Mediul oferă în aparență un număr infinit de instrumente ale exprimării ce suscită un *feedback* real. Ceea ce se pierde însă din vedere este faptul că aceste medii sunt o construcție socială, instrumentele sunt limitate (în aparenta lor diversitate) de către sistemul care le-a creat cu scopul, prezent de secole, de a stabiliza și uniformiza comportamentul social, aspirațiile și așteptările indivizilor; libertatea de expresie se manifestă adesea în cadrul unor parametri trasați cu anticipare.

Pe lângă interdependența dintre propria situație socială și absorbția de flux mediatic, consumul acestuia echivalează cu ideea de a fi prezent, racordat la evenimente și informații provenite de pretutindeni. Interconectivitatea virtuală nu poate înlocui comunicarea reală, însă este observabil faptul că aceasta din urmă are din ce în ce mai mult de suferit. În sens fizic oamenii nu au fost niciodată mai departe de cei din proximitatea lor, din pricina accesului la un

număr practic infinit de realități vizuale și fragmente de identitate a unui număr nelimitat de oameni. Noțiunea de comunica, a împărtăși, a pune în comun, este înlocuită în prezent cu ideea auto-exprimării. Aceasta este o nevoie resimțită, atât social cât și individual, iar satisfacerea sa în cadrul unui mediu vizual autonom, cu reguli proprii de funcționare, s-a dovedit a fi benefică pentru sistem în majoritatea cazurilor.

Ultimul capitol este o autointerogație cu privire la activitatea artistică proprie prin prisma informației acumulate pe parcursul cercetării. În același fel în care fiecare capitol a urmărit trasarea unor principii de funcționare a imaginii în scopul identificării consecințelor asupra percepției și comportamentului social, capitolul „Translatorul propriei experiențe” urmărește manifestarea tendințelor psihologice și cognitive care direcționează propria nevoie de reprezentare. Cunoștințele dobândite pe parcursul acestei cercetări s-au dovedit a fi deosebit de utile în structurarea, și, implicit, reinterpretarea pe filiera unui exercițiu de autointerogație a proiectelor artistice proprii.

Autoanaliza pornește de la descifrarea motivațiilor aflate în spatele desenelor copilăriei, urmărind identificarea celor care s-au perpetuat în lucrările din prezent. Observația, dorința de a comunica prin reprezentări narrative, de a traduce înțelegerea propriei experiențe sunt câteva dintre ele. Tendința opusă este încercarea de a renunța, pe cât posibil, la predeterminări perceptuale și la intenția reprezentării unui element concret în realizarea unei imagini, manifestată în exerciții complementare ale ordinii și ale hazardului. Este explorată capacitatea de a folosi mijloacele de expresie plastică ca pe niște prezențe figurative, urmărind fie repetitivitatea gesturilor pentru a le descifra automatismele (native sau dobândite), fie aplicarea unui minim de intervenție fizică asupra materiei, pentru a intra într-un joc al asocierilor mentale pe care le reclamă o suprafață abstractă.

Prin irepetabilitatea sa, gestul este păstrătorul timpului; ultimul proiect prezentat este un performance audio-vizual, în care componenta vizuală împrumută o parte din temporalitatea muzicii, îmbinându-se pentru a crea un context spațio-temporal comun.

Era contemporană, caracterizată de deprinderea din ce în ce mai răspândită de a recepta, descifra și produce imagini, este un context extrem de fertil pentru orientarea propriei producții

artistice spre sugestie, omisiune, absența explicitării, cu scopul de a oferi privitorilor un teren pe care să își poată desfășura și urmări propriile conexiuni.

ms
bruff